

İmam Serahsî'nin Hayatı ve Eserleri

Ahmet ÜNSAL*

Dr.; Ankara Ü. İlâhiyât F.

Özet

Bu makalede İmam Serahsî'nin hayatı ve eserleri ana hatlarıyla incelenmiştir. Bu bağlamda Serahsî'nin tam olarak adı, künyesi, doğum yeri ve yılı, yaşadığı dönem, hocaları, ilmî kişiliği, mahkûmiyet sebebi, hapisane hayatı, vefatı, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar kelimeler:

Serahsî, Şemsüleimme, Mavraünnehir Hanefî hukukçuları, Halvânî, el-Mabsût, Özkent

Abstract

Life of Imâm al-Sarakhsî and His Works

In this paper, life of al-Sarakhsî and his works have been dealt with in general. In this connection, information has been given on his full name, nickname, birth place and date, period he lived in, his teachers, scholarly personality, reason for his imprisonment and his life in prison.

Key Words:

al-Sarakhsî, Shams al-Aimma, Hanafite Jurists of Transoxania, al-Halwânî, al-Mabsût, Uzkan.

* TC. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

I. İMAM SERAHSÎ'NİN HAYATI

A. Adı ve Künyesi

İsim künye ve lakapları ile tam olarak Şemsü'l-Eimme ve Fahu'l-İslâm Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî olarak bilinir.²⁹⁴ Asıl adı "Muhammed" olup, lakabı "İmamların Güneşi" anlamına gelen "Şemsü'l-Eimme"dir.²⁹⁵ Doğduğu şehre nisbetle de "Serahsî" diye anılan bu büyük fakihin künyesi "Ebû Bekr"dir.²⁹⁶

İmam Serahsî'nin Türk olduğuna dair kesin bir delil yoktur. Ancak hem öğrencilik yılları esnasında hem de hocalık yaptığı yıllarda Buhara'da yaşamış olup Karahanlılar devleti âlimlerinden birisidir. Eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır. Bazen Arapça terimlerin Farsça karşılıklarını vermiş olması Fars olduğu sonucunu doğurmamakta, birçok kez Türklerden bahsetmiş olması sebebiyle Türk olması ihtimali daha güçlü görünmektedir.²⁹⁷

B. Doğum Yeri ve Yılı

İmam Serahsî, adından da anlaşıldığı gibi Serahs şehrinde doğmuştur. Kendisi gibi birçok fıkıhçının yanı sıra meşhur devlet adamları, doktorlar ve daha pek çok seçkin şahsiyet de yine Serahs şehrinde doğmuştur. Kelimenin aslı "Serhas" olmakla birlikte "Serahs" şeklinde galat-ı meşhur olmuştur. Araplar genellikle Serhas derken,

²⁹⁴ Muhammad Hamidullah, "Sarakhsi", *Le Grand Livre de la Conduite de l'état*, I, XXXI -XXXII. Hamidullah'a göre "Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl Ebû Bekr" şeklindeki ifade yanlıştır. Başta Serahsî maddesini yazan Heffening olmak üzere birçok biyografi yazarı aynı yanlışlığı yapmaktadırlar. Bkz. Muhammed Hamidullah, "Serahsî", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, X, 502. İnceleyebildiğimiz kadarıyla Serahsî'den söz eden eserlerin birçoğunda Hamidullah'ın tercih ettiğinin aksine isim "Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî" şeklinde yazılmıştır. Mesela bkz. Hacı Halife (Katib Çelebî), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut (t.y.), I, 112.; Ebu'l-Adl Zeynuddin Kâsım b. Kutlubuğa, *Tâcü't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Matbaatü'l-Âni, Bağdat 1962, s. 52. Öte yandan Ebu'l-Vefâ el-Efgânî'nin "Usûlü's-Serahsî" ye yazdığı muhakkik mukaddimesinde tam adının Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Sehl es-Serahsî olduğunu ancak Hanefî fıkıh kitaplarında İbn Ebî Sehl şeklindeki kullanımın yaygın olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, "Mukaddime", *Usûlü's-Serahsî*, Dâru Kahraman li'n-Neşr ve't-Tevzî, İstanbul 1984, I, 7.

²⁹⁵ Hamidullah, *Serahsî*, X, 502.

²⁹⁶ Halil el-Mis, *Fehârisü'l-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986, s. 7.

²⁹⁷ Hamidullah, *Serahsî*, X, 503.

Acemler Serahs demektedirler. Horasan'ın eski şehirlerinden birisi olan Serahs şehri, bugün Türkmenistan sınırları içinde olup İran'ın Meşhed şehriyle Türkmenistan'ın Merv şehirleri arasında kalmaktadır.* Bu şehir Harirud (Harûra) nehrinin kenarındadır.²⁹⁸ Yakûtu'l-Hamevî'ye göre şehrin kurulu olduğu bölge Serhas b. Hozertz (ya da Hozrez)'e Keykâvus tarafından verilmiş, o da buraya bir şehir kurarak kendi adını vermiştir.²⁹⁹ Şehir Hz. Osman zamanında Abdullah b. Hâzim es-Sülemî tarafından fethedilerek İslâm ülkesi topraklarına katılmıştır.³⁰⁰

Eski biyografik eserler, Karahanlılar döneminde yaşamış olan Serahsi'nin doğum yılını belirtmemektedir. Leknevi ve Cüheylemî gibi nisbeten yeni olanlar ise 400 yılında doğduğunu kaynak göstermeden iddia ederler. Zira bu yazarlar, 410 yılında ticaret amacıyla Bağdat'a giden babasına refakat ettiğiinde Serahsi'nin 10 yaşında olduğunu kabul etmektedirler.³⁰¹

C. İmam Serahsi'nin Yaşadığı Dönem

Serahsi'nin yaşadığı dönem, bir yandan hükümet ile ulema arasında anlaşmazlıkların ve gerginliklerin yaşandığı, diğer yandan Sünnilik ve Mutezililik gibi mezhebe dayalı nisbetlerin etkili olduğu, halkın haksız vergiler sebebiyle muzdarip olduğu Karahanlılar dönemidir. Serahsi de bu haksız vergilere bizzat karşı çıkmakta ve "Zamanımızda devlet görevlileri haksız yere vergiler icat etmektedirler. Kimin bu haksızlığa karşı durabilecek gücü varsa bu tutum onun için doğru bir davranış olacaktır. Zulme engel olmaya

* "Meşhed'in 146 km kuzeydoğusunda, Türkmenistan ile İran hududunu ayıran Tecend nehrinin sol kenarındadır. Arap-İran coğrafyacıları şehrin tesisini Keykavus, Afrasyab veya Zülkarneyn'e atfederler. Toprak iyi ise de kuraklık sebebi ile yalnız otlaklar vardır ve civarda meskun yer az bulunur. Sakinlerinin başlıca meşguliyeti deve yetiştirmek idi. Vaktiyle pamuk, ipek vb. kumaş dokuması ileri idi. Şehir, içinde mühim umumi binalar yoktur. Sadece kerpiç veya tuğladan evler vardır. Vivien de Saint Martin'in "Coğrafya Lügatı"nda "Şimdiki Serahs'ın 15 km güneydoğusunda" bulunduğunu beyan ettiği Serahs, vaktiyle büyük ve mamur bir şehir olup, İslam ilim ve medeniyetinin en parlak merkezlerinden birisidir. Şehir artık harabe halindedir." Bkz. Akif Akay, "Büyük Fakih Şemsü'l-eimme Serahsi ve Fıkıhçılığı", yeniumit.com.tr'den naklen.

²⁹⁸ Şihabuddîn Ebu Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, III, 208-209; Efgânî, I, 4-5; Hamidullah, *Sarakhsi*, I, XXXII.

²⁹⁹ Hamevî, III, 208.

³⁰⁰ Efgânî, I, 5.

³⁰¹ Hamidullah, *Serahsi*, X, 503; Hamidullah, *Sarakhsi*, I, XXXII.

gücü yetmeyen kimseler ise isterlerse bu vergiyi verebilirler...³⁰² demektedir. Öte yandan İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinin haçlı saldırılarına maruz kaldığı dönem de yine bu dönemdir.³⁰³

D. İmam Serahsî'nin Hocaları

İmam Serahsî'nin tahsil hayatı Buhara'da geçmiştir. Dolayısıyla derslerine katıldığı hocalarının hepsi de Buhara'dadır. Serahsî'nin hocaları olarak genellikle üç isimden bahsedilmektedir: Halvânî, Suğdî ve Bezzâz.

Bu üç hocanın içinde ismi öncelikle zikredilmesi gereken, Serahsî'nin kendisinden uzunca yıllar ders aldığı, fıkıh eğitimini kendisinden tamamladığı ve icazet aldığı hocası Şemsü'l-Eimme (el-Ekber) el-Halvânî el-Buharî, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Ahmed b. Nasr b. Sâlih'tir.³⁰⁴ Serahsî'nin üstadına olan yakınlığını anlatan Şihâb b. Fadlullah: "adeta güneşe dolunay olmuştur"³⁰⁵ demek suretiyle bu ilişkinin düzeyini veciz bir şekilde ifade etmiştir. Öğrencilerine yazdırmak suretiyle meydana getirdiği eserlerinde zaman zaman tarih zikreden Serahsî'nin bu alışkanlığını da hocasına borçlu olduğu öne sürülmektedir.³⁰⁶

Kaynaklarda Serahsî'nin Halvânî kanalıyla rivayet (buna icazet de denebilir) zinciri şu şekilde ifade edilmektedir. Ebû Muhammed Abdülazîz el-Halvânî, Ebû Ali el-Hasen b. Hıdır en-Nesefî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Fadl el-Buharî, Ebû Abdillâh b. Ebû Hafs (Sebzîmûnî), Babası Ebû Hafs el-Kebîr, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, el-İmam el-A'zam Ebû Hanîfe.³⁰⁷

Rivayete göre Halvânî'nin babası Ahmed b. Nasr helva satarak geçiminin temin eden fakir bir kimseydi. Zamanının fakihlerine helva dağıtır ve onlara "oğluma dua edin" derdi. Onun bu cömertliği, imanı, saflığı, alçakgönüllülüğü ve samimiyeti sebebiyle olsa gerektir oğlu oldukça önemli bir paye olan "Şemsü'l-eimme" olmayı bihakkın

³⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986, X, 21.

³⁰³ Hamidullah, *Serahsî*, X, 505.

³⁰⁴ Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed b. Ebi'l-Vefâ el-Kuraşî el-Hanefî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Riyad 1993, II, 429, III, 78; İbn Kutlubuğa, s. 53; Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Matbaatu's-Seâde, Mısır 1324, s. 96, 158; Hamidullah, *Serahsî*, X, 503.

³⁰⁵ Efgânî, I, 5.

³⁰⁶ Hamidullah, *Serahsî*, X, 504.

³⁰⁷ Kuraşî, I, 125-126; Leknevî, s. 95.

elde etmiştir.³⁰⁸ Babasının mesleği sebebiyle Halvânî olarak anıldığı gibi bazı kaynaklarda Halvâî /Halâvî³⁰⁹ olarak da zikredilmektedir.

Yaşadığı dönemde Buhara'nın en önde gelen Hanefî fakihî olan Halvânî,³¹⁰ az önce hocalar silsilesinde de ifade ettiğimiz gibi Kadî Ebû Ali el-Hüseyn b. el-Hıdır en-Nesefî'den fıkıh tahsil etmiş,³¹¹ ayrıca Ebû Abdillâh Guncâr el-Buharî ve Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed el-Enmâtî'den de ilim okumuş, hadis rivayet etmiştir. Halvânî'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında Serahsî'nin dışında Hanefîlerin önde gelen isimlerinden Fâhru'l-İslâm Ebu'l-Usr el-Pezdevî ve Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yusr el-Pezdevî kardeşler ile Ebû'l-Fadl Ebû Bekr b. Muhammed b. Ali ez-Zerencerî ve oğlu Bekr b. Muhammed ez-Zerencerî,* Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn b. Mansûr en-Nesefî, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Muhammed en-Nahşebî, Abdülkerîm b. Ebi Hanîfe el-Endekî, Kadî Cemalüddîn Ebû Nasr Ahmed b. Abdîrrahman, gibi birçok isim yer almaktadır.³¹² Öğrencilerinden Nahşebî'ye göre, fıkıhçılığının yanı sıra hadisçiliği, "ehl-i hadis"i saygı ile anması ile de anılan Halvânî, Ebû İshak er-Râzî, İsmail b. Muhammed ez-Zâhid ve Abdullah b. Muhammed el-Kelâbâzî'den de hadis dersleri almıştır.³¹³

Halvânî'nin ölüm tarihi hakkında çeşitli rivayetler öne sürülmekte olup bazıları 448/1056,³¹⁴ bazıları 449/1057,³¹⁵ bazıları 452/1060,³¹⁶ bazıları ise 456/1064³¹⁷ yılını benimsemişlerdir. Ömrünün son dönemlerinde Keş'e gönderilen Halvânî, orada vefat

³⁰⁸ Leknevî, s. 96-97.

³⁰⁹ Leknevî, 95, 96.

³¹⁰ Leknevî, s. 95.

³¹¹ Kuraşî, II, 429; Taşköprizâde, İsmâuddîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. Muslihiddin Mustafa b. Halil, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, Matbaatu'z-Zehrâ el-Hadise, Musul 1961, s. 70, 76.

* Bekr ez-Zerencerî'nin (427-512/ 1036-1118) İmam Serahsî'den fıkıh tahsil ettiği ve Emâlî adında bir eseri olduğu öne sürülmektedir. Bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut (t.y.), III, 74.

³¹² Kuraşî, II, 429, III, 135; Leknevî, s. 95-96; Kâmil Şahin, "Halvânî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1997, XV, 383.

³¹³ Leknevî, s. 96. Nahşebî'nin, üstadı Halvânî ile yapmış olduğu hadis çalışmaları hakkında bkz. Leknevî, s. 96.

³¹⁴ Leknevî, s. 95; Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XXXII.

³¹⁵ Kuraşî, II, 430; Leknevî, s. 96.

³¹⁶ Leknevî, s. 96.

³¹⁷ Katib Çelebî, I, 46; Leknevî, s. 96.

etmiş, naşı Buhara'ya getirilerek oraya defnedilmiştir.³¹⁸ Halvânî, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Hamdân'dan, o Ebû İbrahim Muhammed b. Saïd el-Yezdî'den, onun da Tahâvî'den naklettiği Şerhu Maâni'l-Âsâr'ın dışında,³¹⁹ Tabsire,³²⁰ Mebsût,³²¹ Şeybânî'nin el-Câmiu'l-Kebîr,³²² es-Siyeru'l-Kebîr³²³, Kitâbü'l-Kesb³²⁴ ve Ziyâdâtü'z-Ziyâdât adlı eserlerinin şerhi³²⁵ ile Hassâf'ın Edebül-Kâdî'sinin şerhi,³²⁶ Kitâbu'n-Nevâdir³²⁷ Halvânî'ye ait eserler olarak nakledilmektedir.

İmam Serahsî'ye hocalık yapan bir diğer İslâm âlimi ise Şeyhülislam, Rüknu'l-İslâm, Kâdî Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed es-Suğdî'dir.³²⁸ Suğd o dönemde Semerkand'ın bir nahiyesi, günümüzde ise Tacikistan sınırları içinde olup suları ve ağaçlarının çokluğu ile meşhurdur. Fıkıhcılığının yanı sıra münazaracılığı ile de meşhur olan bu Hanefî âlim Buhara'da yaşamıştır. Serahsî, İmam Muhammed'in es-Siyerü'l-Kebîr adlı eserini kendisinden rivayet etmiştir. 461/1068'de ölen Suğdî'nin en-Nütef fi'l-Fetâvâ, Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr ve Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Hassâf adlı eserleri vardır.³²⁹

Serahsî'nin ders aldığı bir başka hocası ise Ebû Hafs Ömer b. Mansur el-Bezzâz'dır. Gerek Suğdî ve gerekse Bezzâz devletler hukukunda otorite ve bu alanda İmam Muhammed tarafından kaleme alınan eserlerde uzmandılar.³³⁰

Kâtib Çelebî'ye göre Serahsî'nin hocalarından birisi de İmam Ebû Bekr el-Vâsıtî el-Hanefî'dir. Nutefü'l-Hisân alâ Mezhebi Ebi

³¹⁸ Kuraşî, II, 430; Leknevî, s. 95. Leknevî, Sem'ânî'nin el-Ensâb'ında yaptığı nakilde Halvânî'nin Keş'te vefat edip, Kelâbâz'a defnedildiği, Sem'ânî'nin bizzat bu kabri ziyaret ettiği ifade edilmektedir. Bkz. Leknevî, s. 96.

³¹⁹ Leknevî, s. 95.

³²⁰ Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 70; Şahin, XV, 383.

³²¹ Kuraşî, II, 429; Leknevî, s. 95.

³²² Kâtib Çelebî, I, 568.

³²³ Kâtib Çelebî, II, 1014.

³²⁴ Kâtib Çelebî, II, 1452.

³²⁵ Kâtib Çelebî, II, 962.

³²⁶ Kâtib Çelebî, I, 46.

³²⁷ Leknevî, s. 95.

³²⁸ Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 76 (Tabakâtın incelediğimiz matbu nüshasında Şeyhülislâm Ali es-Sindî ifadesi yer almakta olup Suğdî'nin müstensih hatası olarak Sindî şeklinde yazıldığını düşünmekteyiz).

³²⁹ Kuraşî, II, 567; Kâtib Çelebî, I, 46; İbn Kutlubuğa, s. 43; Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, s. 73; Zeki Sarıtoprak, "Mukaddime", *Sıfatu Eşrâti's-Sâa'*, Dâru'l-Kelime't-Tayyibe, Kahire 1993, s. 6.

³³⁰ Hamidullah, Serahsî, X, 503.

Hanîfeti'-Nu'mân adlı bir eseri vardır.³³¹ Suğdi'nin de bu isimde bir eserinin bulunması nisbetlerde bir hata olabileceğini akla getirmektedir.

İmam Serhasî'nin el-Mebsût adlı eserinde bir matematik problemi münasebetiyle zikretmiş olduğu bazı isimler vardır ki, bunların da Serahsî'ye hocalık yapmış olmaları ihtimalini göz ardı etmemek adına söz konusu yeri kısaca açıklayalım. Şöyle ki, kefâletten kaynaklanan bir borcun terekeden alınması konusunu ele alırken Ebû Bekr el-Kummî'den söz eden Serahsî, "bizim eski matematik âlimlerimizden" demektedir ve bu şahsın "İmam Muhammed'in bir bilinmeyenli denklemleri çözebildiğini, fakat iki bilinmeyenli denklemleri çözemediğini" söylediğini nakletmektedir.³³² Konunun devamında bir bilinmeyenli denklemlerle bu konunun çözülemeyeceğini nitekim ashabımızdan dediği Ebu'l-Hasen el-Ehvâzî'nin* bu meselede "cezru'l-esamm" (yani hesaptaki sayının kök dışına çıkmaması) var dediğini ifade etmektedir.³³³ Hz. Aîşe'nin "el-cezru'l-esamm'ı kendisinden başkasının bilemediği Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim" dediğini belirten Serahsî, Kadı Ebu'l-Âsım el-Cenûbî³³⁴'nin bu problemi tam olarak çözemediğini, yaklaşık olarak çözdüğünü ve bu mesele ile ilgili bütün dokümanların aslında kendisi tarafından kayıt altına alındığını fakat yanında hiçbir kitabının bulunmadığı ve o an tam olarak aklına da gelmediği için meseleyi tam olarak izah edemediğini, kitaplarına kavuşma fırsatını elde etmesi ya da tam olarak bu bilgileri hatırlaması durumunda imkan nisbetinde bunları dile getireceğini belirtmektedir.³³⁵

³³¹ Kâtib Çelebî, II, 1925.

³³² Mebsût, XX, 7. Ayrıca bkz. Hamidullah, *Serahsî*, I, XLVII.

* IV. (X.) yüzyılda yaşamış bir matematikçi. Bu şahıs hem Ebu'l-Hasen hem de Ebu'l-Huseyn künyelerini kullanmakta olup her ikisi de aynı şahıstır. Şerhu'l-makâlâtî'l-âşire min kitâbi Uklidis (Öklid), Kitâbu'l-Maârifî'r-Rûm ve Risâle fi'l-Mizân adlı eserleri vardır. Bkz. Nuri Yüce, "Ahvâzî, Ahmed b. Huseyin" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1989, II, 193.

³³³ Mebsût, XX, 8.

³³⁴ Kuraşî'nin *el-Cevâhiru'l-Mudiyye* adlı eserinde bu isim Ebû Âsım el-Hanevî şeklinde geçmekte olup, Hani'nin Diyarbakır'da bilinen bir bölge olduğu ifade edilmektedir, fakat muhakkik böyle bir yeri tespit edemediğini söylemektedir. Bkz. Kuraşî, IV, 58. Oysa günümüzde de Hani Diyarbakır'ın bir ilçesidir. "Cenûbî" ve "Hanevî" müstensih hatası ya da okuma hatası olarak birbirine karışmış gibi görünmektedir. Bu durumda doğrusunun Hanevî olması muhtemeldir.

³³⁵ Mebsût, XX, 8.

E. İmam Serahsî'nin İlim Dünyasındaki Yeri ve Şahsiyeti

İmam Serahsî hakkında bilgi içeren kitaplarda genellikle şu ifadelerle rastlanmaktadır: İmam, kadı, müctehid, Maverâünnehir'in en büyük ve en meşhur Hanefî fıkıhçısı ve usûlcüsü, Hadis ilminde huccet, Kelam ve Münazara ilminde otoritedir. Tartışmasız olarak Mâveraünnehir'in en büyük İslâm âlimlerinden birisidir.³³⁶ İmam Serahsî hocası Halvânî'nin vefatı üzerine hem Şemsü'l-Eimme (imamların/âlimlerin güneşi) unvanını almış hem de ders kürsüsünün başına geçmiştir.³³⁷ Eserlerinin sayıca çok ve hacim olarak da büyük olması bakımından en büyük fakih olduğu öne sürülmekte,³³⁸ akranları arasında birinci sırada yer aldığı ifade edilmektedir.³³⁹

Daha sonra da göreceğimiz gibi, uzunca bir süre hapiste kalan, Serahsî'nin, bu süre içinde eserlerini hiçbir kaynağa müracaat etmeksizin ezberinden yazdığını rivayet edilmektedir.³⁴⁰ Ancak Hamidullah'a göre, kütüphanesinden mahrum olduğu bir gerçek olmakla birlikte, eserlerinin büyük bir kısmını hapishanede bulunduğu süre içinde vermiş olan İmam Serahsî'nin, İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin binlerce sayfalık kitaplarını ezbere bildiğine inanmak oldukça güçtür. Bu sebeple, öğrencilerinin derslere kitaplarla gelip, Şeybânî'nin metinlerini yukarıdan okumuş olmaları, Serahsî'nin de onları aşağıdan şerh etmiş olması da mümkündür. Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr'in bazı nüshalarında "eski bir elyazması", "bir başka el yazması" ifadelerine rastlanması da böyle düşünmeye kapı aralamaktadır.³⁴¹ Öte yandan yukarıda da bir matematik problemi vesilesiyle ifade ettiğimiz gibi, Serahsî'nin söz konusu meselenin tam olarak aklında olmadığını söylemesi eserlerinin ortaya çıkışında en büyük faktörün hafızası olduğunu akla getirmektedir.

Serahsî'nin eserlerini ezberinden yazdırmış olması ihtimalini kuvvetlendiren bir başka etken de yine kendisinden söz eden eserlerde yer alan şu olaydır: Bir gün kendisine İmam Şâfiî'nin üç

³³⁶ Kureşî, III, 78; İbn Kutlubuğa, s. 52; Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 75; Leknevî, s. 158; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Matbaatu Kosta-Tomas ve Şürekâh, (b. y.) 1955, VI, 208; Kehhâle, VIII, 239; el-Mîs, s. 7.

³³⁷ Hamidullah, *Serahsî*, X, 503; el-Mîs, s. 7.

³³⁸ Hamidullah, *Serahsî*, X, 502.

³³⁹ el-Mîs, s. 7.

³⁴⁰ Leknevî, s. 158.

³⁴¹ Hamidullah, *Serahsî*, X, 506; Hamidullah, *Sarakhsi*, I, XXXVII.

yüz kürrâs* ezberlediği söylenince “Benim ezberlediğimin zekâtı kadarını ezberlemiş” demiştir. Bu durumda kendisinin 12.000 kürrası ezbere bildiği ortaya çıkmaktadır.³⁴² Bütün bunlar İmam Serahsî’nin oldukça güçlü bir hafızaya ve engin bir birikime sahip olduğunun açık delilleridir.

Serahsî’nin çok önemli bir diğer özelliği “Müctehid fi’l-Mesâil” kabul edilmesidir. Yani çözüm bekleyen bir hukukî meselede Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından herhangi bir rivayet bulunmaması durumunda ictihada ehil sayılanlar arasındadır. Bu seviyede olan diğer Hanefî fıkıhçıları arasında Ebû Bekir el-Hassâf (ö. 261), Ebû Ca’fer et-Tahavî (ö. 321), Ebu’l-Hasen el-Kerhî (ö. 340) ve Fahru’l-İslâm el-Pezdevî (ö. 481) sayılabilir.³⁴³ İctihadın bu rütbesi İmam Ebû Hanîfe’den doğrudan ders almış olan İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, İmam Züfer b. Hûzeyl, İmam Hasan b. Ziyâd el-Lü’lûî’nin oluşturduğu tabakadan hemen sonra gelen üçüncü tabakadır.³⁴⁴

Serahsî’ye göre uzak fayda ve menfaatler uğruna yakın menfaatler çiğnenip feda edilmelidir. Bu kanaatini desteklemek için de Hz. Peygamber devrinde meydana gelen meşhur Hudeybiye barışına başkalarından farklı olarak şu şekilde yaklaşmaktadır. Hz. Peygamber, Hudeybiye’de çok da mecbur olmadığı halde mütevazî bir sulh anlaşmasını kabul etmişti, ortada devam etmekte olan bir savaş yoktu. Mekkeliler söz konusu dönemde ona zarar veremezlerdi. Bununla birlikte Hz. Peygamber Mekkelilere istediklerini vermeye razı olmuştu. Zira o dönemde Medine aynı kuvvette iki düşman, güneyden Mekkelilerin ve kuzeyden Hayber Yahudilerinin tehdidi altındaydı. Bir önceki sene her ikisi birden Hendek savaşında Medine’yi kuşatmışlardı. Her ikisiyle birlikte çarpışacak kadar kuvvetleri yoktu. Biri karşısında tamamen serbest kalabilmek için diğeriyle bir sulh yapılmalıydı. Mekke ile sulh yapılmış, Müslümanların düşmanlarıyla yapacakları bir savaşta tarafsız kalmak koşuluyla her istedikleri verilmişti. Mekkelileri müttefikleri Hayberlilerden ayırmak Hz. Peygamberin en parlak diplomatik zaferi, Kur’an’ın ifadesiyle “feth-i mübin” ve “nasr-ı azîz” olmuştu. İşte

* Kelime olarak kitaptan daha küçük cüzler, formalar anlamındadır. Bkz. İbn Manzur, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim el-Efrikî el-Mısırî, Lisanü’l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrut (t.y.), VI, 193-194.

³⁴² İbn Kutlubuğa, s. 52; Leknevî, s. 159.

³⁴³ Taşköprizâde, Tabakât, s. 8, 75; Leknevî, s. 158; Kehhâle, VIII, 239.

³⁴⁴ el-Mis, s. 7.

Hudeybiye antlaşmasına bu şekilde bir yaklaşım Serahsî'nin özgün düşüncelerinden sadece birisidir.³⁴⁵

Serahsî'nin ilmî kişiliğine vurgu yapmak amacıyla anlatılan bir başka olay da şudur: Hapisten çıktıktan sonra ikamet ettiği şehrin valisi tarafından diğer fakihlerle birlikte davet edilmişti. Vali, çocuk sahibi cariyelerini (ümmül'-veled) hür kimselerden olan hizmetindeki erkeklerle evlendirmişti. Emir, huzurundaki ulemâdan bu konudaki fikirlerini sordu. Hepsini bunu tasvip edip, "İyi yaptın, isabetli davrandın" dediler. Fakat İmam Serahsî şu hususa dikkat çekti: "Bir hatâ işledin. Zira bunların (cariyelerin kocalarının) her biri daha önce hür bir kadın ile evlenmiş idi ve bu senin yaptığın, hür bir zevcenin yanına bir cariyeyi kuma vermektir." dedi. Emir, "O halde onları azât ederim" dedi. Hepsini azat edip, nikâhlarını (cariyelerin nikâhlarını) yeniledi, sonra yine âlimlerin fikrini sordu. Diğer ulemânın tamamı yine "İyi yaptın" derken İmam Serahsî yine karşı çıktı. "Hayır, bir hata işledin. Zira bir ümmül'-veled boşanınca, evlenmeden önce belli bir müddet (iddet) beklemesi gerekir. Bu halde, iddetini henüz tamamlamamış olan kadınların nikâhı bahis mevzuudur ve böyle bir nikâh muteber değildir." demiştir.³⁴⁶ Bu olay üzerine "Allah-ü Teâlâ, İmam Serahsî'nin öteki âlimlere üstünlüğünü göstermek için bir meselede iki kez ulemânın cevaplarını şaşırtmıştır."³⁴⁷ yorumu yapılmıştır.

Bazı yazarlar bu olayı Serahsî'nin mahkûmiyet sebebi olarak nakletmekte iseler de bu yanlıştır. Olay Serahsî'nin hapisten çıkıp Merginân'a gitmesinden sonra cereyan etmiştir. Söz konusu mülki âmirin Serahsî'ye kızması şöyle dursun, aksine onun geniş bilgisine hayran kaldığını açıkça ifade ettiği hususunda kaynaklar müttefiktir.³⁴⁸

İlmî derinliğinin yanı sıra samimiyet ve ihlâsının da bir göstergesi olarak şu olay nakledilmektedir: Serahsî, öğrencilerinden birinin kuyunun başında hazır olmadığını görünce nerede olduğunu sorar. Orada bulunanlardan birisi arkadaşının abdest almaya gittiğini, kendisinin ise soğuk olması sebebiyle abdest almadığını bildirince Serahsî: "Sen bu durumdan utanmıyor musun?" diye çıkışır, kendisinin Buhara'da öğrenci olduğu sıralarda bir gün ishal olduğunu, bu yüzden kırk kez abdest almak zorunda kaldığını,

³⁴⁵ Muhammed Hamidullah, "Fıkıh Usûlü Tarihi" (ter. Suat Sezgin), *İslâm Hukuku Etüdleri*, Zafer Matbaası, İstanbul 1984, s. 69-70.

³⁴⁶ İbn Kutlubuğa, s. 53; Taşköprizâde, Tabakât, s. 76.

³⁴⁷ Efgânî, I, 5.

³⁴⁸ Hamidullah, *Serahsî*, X, 504.

odasına her geri dönüşünde yazı yazdığı mürekkebinin donduğunu ve ısıtmak için koynuna soktuğunu anlatır.³⁴⁹

Serahsî'nin geride bıraktığı değerli eserlerine baktığımızda, hapisane hayatı da dâhil ilmî faaliyetinin oldukça yoğun ve titiz bir şekilde sürdürüldüğünü görürüz. Şöyle ki, eserlerinde verilen başlangıç ve bitiş tarihleri dikkate alınarak zaman zaman günde 260 sayfanın yazdırıldığı, en düşük ihtimalle 15 sayfanın altına düşülmediği öne sürülmektedir.³⁵⁰

Serahsî'nin zaman zaman duygularını dizelerle ifade ettiği görülmektedir. Bu durum onun edebî yönünün de oldukça güçlü olduğunun açık bir göstergesi olsa gerektir. Buna el-Mebsût'ta sıkça rastlanan dizelerinden birini örnek olarak verebiliriz.

هذا آخر كتاب الطلاق
بالمؤثرة من المعاني الدقاق
أملأه المحصور عن الإنطلاق
المُبْتَلَى بوحشة الفراق
مُصَلِّياً على صاحب البراق
وآله وصحبه أهل الخير والسباق
صلاة تَتَضَاعَفُ وتَدُومُ إلى يوم التَّلَاق
كتبه العبد البريء من النفاق³⁵¹

F. İmam Serahsî'nin Mahkûmiyet Sebebi

İmam Serahsî'nin hayatıyla ilgili bilgiler içeren eserlerin birçoğunda hapsedilişinin sebebi olarak devrin hükümdarına yapmış

³⁴⁹ Hamidullah, Serahsî, I, XLVIII. Fakir Muhammed Cehlâmî', *Hadâiku'l-Hanefiyye*, s. 207'den naklen.

³⁵⁰ Salih Tuğ'un yapmış olduğu hesaplama ve değerlendirmelerden bu sonuç çıkmaktadır. Bkz. Salih Tuğ, "Eserlerinde Raslanan İfadelerine Göre İmam Serahsî'nin Hapis Hayatı", 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu Şemsu'l-E'imme es-Serahsî Armağanı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965, s. 50.

³⁵¹ Mebsut, VII, 59. Metni yaklaşık olarak şu şekilde tercüme etmek mümkündür: Bu, ince manalardan elde edilen Talâk kitabının sonudur. Bunu yazdıran ailesinden ayrı tutularak tecrit edilmiş ve hareket serbestisi elinden alınmış, ayrılık hasretine mübtela kimsedir ki, kendisi Burak'ın sahibine, onun ailesine, hayır ve din yolunda herkesten öne geçmiş olan arkadaşlarına, katlanarak ve kesintisiz olarak kavuşma gününe (Kıyamet) kadar devam eden nitelikte salâtu selâm eder. Bunu nifaktan uzak olan kul yaz(dır)mıştır.

olduğu nasihat gösterilmektedir.³⁵² Ancak bu nasihatın ne olduğu, hangi konuyla ilgili olduğu inceleyebildiğimiz kaynaklarda açıkça belirtilmemiştir. Kendisi de hapiste bulunduğu süre içinde yazdırdığı kitaplardaki ifadelerinde gayet ihtiyatlı davranmakta ve ihtimal ki hükümdarla olan ihtilafını tazeleyecek bir tedbirsizlikten uzak durmak istemektedir. Sadece söylediği o “sözün” Allah için söylendiğine işaret ederek kendini savunmakla yetinmektedir.³⁵³ Örneğin el-Mebsût’un 10. cildinde yer alan “Kitâbu’s-Siyer”in sonunda “Hakkı söylediği için esirler gibi hapsedilmiş kimse” olarak kendisinden söz etmektedir.³⁵⁴

Şihabuddîn el-Mercânî Urfetü’l-Havvâkin fî Gurfeti’l-Havâkin adlı eserinde ulemâya zulmü ile meşhur olan Şemsü’l-Mülk Nasr’ın (460–473) 461’de fakih İsmail b. Ahmed es-Saffâr’ı öldürdüğünü ve Serahsî’yi hapse atanın da o olduğunu söylemektedir.³⁵⁵

Serahsî, Doğu Karahanlıların şu üç hükümdarı zamanında hapiste kalmıştır: Şemsülmülk Nasr (460–473 h.), Hıdır Han (Nasr’ın kardeşi) (473–474 h.) ve Ahmed Han (Hıdır’ın oğlu) (474–487 h.).³⁵⁶ Bu kadar uzun sürecek bir cezayı gerektirecek oldukça ciddi bir suçun olması gerekir.³⁵⁷ Schacht’a göre Serahsî, tok sözlü oluşu ve düşmanlarının husûmeti sebebiyle mahkûm edilmiştir. Buradaki husumet, fikhî bir anlaşmazlıktan ziyade itikadi düşünce farklılıklarından olsa gerektir. Zira eserlerinde kullanmış olduğu ifadelerden hissedilen budur. Ayrıca Serahsî’nin yaşadığı dönemde devlet yöneticileriyle ulema arasındaki ihtilaflar nakledilirken Sünnilik ve Mu’tezililik ifadelerinin yer alması dikkat çekicidir.³⁵⁸ Bu durum da anlaşmazlığın sebebi ile ilgili bir fikir verebilir.

Mebsût’un matbu nüshasında bulunmayıp Köprülü kütüphanesindeki yazma nüshada (Köprülü, III. Kısım, nr. 107, vr.119) yer alan ifadeler mahkûmiyet sebebine ışık tutar

³⁵² Bkz. Kuraşî, III, 78; Kâtib Çelebî, II, 1580; İbn Kutlubuğa, s. 53; Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 75; Leknevî, s. 158; Ziriklî, VI, 208.

³⁵³ Tuğ, s. 44.

³⁵⁴ Mebsût, X, 144.

* Hamidullah bu şahsın ismini sonradan kaleme aldığı Şerhu’s-Siyer’i’l-Kebîr’in “Mukaddime”sinde Ebû İbrahim İsmail b. Ahmed b. İshâk b. Şit el-Vâilî olarak ifade etmektedir. Bkz. Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XXXIV.

³⁵⁵ Hamidullah, *Serahsî*, X, 504.

³⁵⁶ Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XXXV.

³⁵⁷ Hamidullah, *Serahsî*, X, 504.

³⁵⁸ Joseph Schacht, “Serahsî’nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Notlar”, 900. Ölüm Yüldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu Şemsü’l-E’imme es-Serahsî Armağanı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965, s. 9–10.

mahiyettedir: “ Bunu, üzerinde ehlişünnetin esasen mutabık bulunduğu ‘söz’ rahmet yolunda sarf edip söyleyen, bir takım beyinsiz ve aptalların iftira ve fitneleri ve yine zındık ve kalles kimselerin aldatmaları neticesi tecrit edilip hapse konmuş olan kimse yazdırdı.”³⁵⁹ Görüldüğü gibi bu ifadeler mahkûmiyet sebebinin -Schacht’ın da iddia ettiği gibi- siyasî ya da itikadî düşünce farklılıkları olduğunu düşündürmektedir.

Serahsî’nin mahkûm edilmesi ile ilgili öne sürülen bir gerekçe de -daha önce belirttiğimiz gibi- devlet tarafından halka konulan haksız vergilerdir. Serahsî’nin bunu eleştirdiği bilinmektedir. Nitekim el-Mebsût’da da konuyla ilgili olarak, söz konusu vergileri ödemeyi kabul etmeyen insanların hareketlerini doğru bularak medhetmekte ve bu karşı çıkışın o kimseler için daha hayırlı olduğunu belirtmektedir.³⁶⁰ Ancak bu ifadeler hapisteyken yazıldığını bildiğimiz eserinde mevcuttur. Bu fikri daha önce de savunmuş olması mümkündür. İşte bu durum mahkûmiyete bir gerekçe olarak gösterilmekte ve Serahsî’nin “halkı isyana teşvik etti” gerekçesiyle Buhâra’da tutuklanarak Özkent’e götürülerek orada hapsedildiği öne sürülmektedir.³⁶¹

Serahsî’nin eserlerinde yer alan, “iftiracılar”, “fitneciler”, vb. ifadeler mahkûmiyetinde bazı isimlerin etkili olduğu fikrini de akla getirmektedir. Nitekim bunlardan biri olarak Nasr Ahmed b. Süleyman el-Kâsânî’den söz etmektedir. Kötü karakterli olduğu ifade edilen bu kimse ilk önceleri kâdi’l-kudât sonra vezîr olmuş, sonra da hükümdar tarafından idam edilmiştir. İşte bu şahsın Serahsî’yi mahkûm ettirdiği iddialar arasında yer almaktadır. Ancak Kâsânî’nin batı Karahanlıların veziri olduğu, doğu Karahanlılar ile bir ilgisinin bulunma ihtimalinin zayıf olduğu bu sebeple de bu iddianın pek tutarlı olmadığı yine Hamidullah tarafından öne sürülmektedir.³⁶²

Bazı yazarlar ise hükümdarın, yukarıda ifade ettiğimiz ümmüveledleri hür erkeklerle evlendirmesine karşı çıkışı sebebiyle Serahsî’nin mahkûm edildiğini öne sürmektedirler ki Hamidullah’a

³⁵⁹ Salih Tuğ, s. 56.

³⁶⁰ Mebsût, X, 21.

* Serahsî’nin eserlerinde Özcend olarak ifade edilen ve bugün Kırgızistan’da Özgen olarak bilinen bu yerin isminin aslında Oğuzkent’den bozma olabilir.

³⁶¹ Hamidullah, *Serahsî*, X, 505

³⁶² Hamidullah, *Serahsî*, X, 504.

göre bu iddia doğru değildir. Zira bu olay Serahsî'nin serbest bırakılmasından sonra meydana gelmiştir. ³⁶³

G. İmam Serahsî'nin Hapishane Hayatı

Serahsî, adı suçlardan mahkûm edilen kimselerle birlikte hapsedilmiştir. Ancak biyografi yazarlarının ifade ettikleri “kuyuda mahkûm olduğu, öğrencilerin kuyunun başına geldikleri ve onlara aşağıdan bağırarak suretiyle eserleri imla ettiği”³⁶⁴ yönündeki bilgileri teyit eder mahiyette ifadeler kendi eserlerinde rastlanmamaktadır.³⁶⁵ Nitekim kendisi de hapiste kaldığını sık sık vurgularken kuyudan hiç söz etmemektedir.³⁶⁶ Ancak bu durum mahkûmiyeti boyunca kuyuda kalmadığı anlamına gelmez. Zira o dönemlerde mahkûmları kuyuya atmak suretiyle cezalandırmanın bilinen infaz şekillerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple kuyu veya zindan benzeri bir yerde tutuklu kaldığı kuvvetle muhtemeldir. Burası Özkent* kalesinin içinde ya da kaledeki bir odanın içinde olabilir.³⁶⁷

Serahsî'nin hapis hayatıyla ilgili kısıtlı bilgileri kendi eserlerinden elde etmekteyiz. Bunlar arasında en çok el-Mebsût bu türden bilgileri içermekte olup ondokuz yerde hapisle ilgili bilgiler yer almaktadır. Usûlü'l-Fık'h'da bir yerde, Şerhu Ziyâdati'z-Ziyâdât'da bir yerde, Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr'de de yine bir yerde hapishane hayatından söz edilmektedir.³⁶⁸

Mahkûmiyetinin ilk yıllarında çok sabırlıdır, mütevekkildir ve başlamış olduğu telif işini bitirmekten başka bir şey

³⁶³ Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XXXIII.

³⁶⁴ Mesela bkz. İbn Kutlubuğa, s. 53.

³⁶⁵ Schacht, s. 11; Tuğ, s. 48.

³⁶⁶ Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XXXVII.

* Çalışmalarında Serahsî'nin hayatına da yer veren bazı araştırmacılar hapiste bulunduğu yerin Harzem (hatta incelemiş olduğumuz çalışmada matbaa hatası olsa gerektir “Harzen” şeklinde bir ifade vardır.) olduğu yönünde iddialar olduğunu belirtmektedirler. Bkz. Abdullah Yıldız, Büyük Türk-İslâm Bilgini İmam Serahsî'nin Hayatı ve Sünnet Anlayışı, (m.y.) Şanlıurfa 2001, 15. Burada bir açıklama yapmak gerekmektedir. Anadolu'da yaşayan Türkler Maverâünnehir bölgesine Harzem bölgesi demektedirler. Nitekim Selçuklulardan sonra bu bölgede Harzemşahlar hüküm sürmüşlerdir. Dolayısıyla özellikle Katib Çelebi'nin ifade ettiği Harzem (ya da Harezm), sanıldığı gibi başka bir yer olmayıp diğer biyografi yazarlarının kastetmiş oldukları özellikle Fergana vadisi ve civarındır.

³⁶⁷ Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XXXVII.

³⁶⁸ Tuğ, s. 43.

düşünmemektedir. Hatta el-Mebsût'un dördüncü cildine kadar hiç hapisten söz etmemiştir. Ancak hapis hayatı ilerledikçe ve bilhassa söz konusu eserinin sekizinci cildini tamamlamış olduğu iki yıllık süreden sonra "kurtuluş için dua", "iftiracıları itham" gibi konuların ele alındığı görülmektedir. Serahsî hürriyetini elde etmek için artık sabırsızlanmaya ve sık sık bunu dile getirmeye başlamış,³⁶⁹ zaman zaman içinde bulunduğu durumdan kurtulma ümidini kaybettiğini ifadelerine yansıtmıştır.³⁷⁰

Mebisût'un 12. cildinde yer alan "Kitâbu'l-Hibe"nin sonunda haksız yere sürülerek hapsedildiğini, eşinden çocuğundan ve kitaplarından ayrı kaldığını, gecelerin karanlıklarında ağlayarak, göz yaşı dökerek, dua ile huşû ile kurtuluşunu istediğini ifade etmektedir.³⁷¹ Ayrıca el-Mebisût'un matbu nüshasında bulunmayıp III. Ahmed Kütüphanesi 1142 numarada kayıtlı yazmada "ücretsiz köleler gibi" yaşadığını belirtmektedir.³⁷² Yine ibadetler bahsinin sonunda hem Cuma'dan hem de cemaatten mahrum kaldığını ifade etmekte;³⁷³ Ziyâdâtü'z-Ziyâdat Şerhinde "Kıyamet günü bana sermaye olsun ve ben de kazançlı kimselerden olayım diye, ilimde derine gidenlerin yolunu tutarak, diğer nasihat edenlerin arasında benim de sarf ettiğim "söz" sebebiyle hapse düşmüş ve dünyada kurtuluşa ermekten ümidimi kesmiş durumdayım. Allah Azze ve Celle ancak takva sahiplerinden hoşnut olur ve O, sâlih kullarını kendine velî edinir. Hain olanların da hîle ve düzenini hedefe vardırılmaz ve iyi insanların da mükâfatını zâyî etmez. Evvel ve âhir hamd Allah'adır."³⁷⁴ demektedir.

Serahsî'nin ifadelerinden hapis hayatının çeşitli safhaları olduğu anlaşılmaktadır. Birinci safha Özkent'teki hapisanede kaldığı yıllardır. İkinci safha el-Mebisût'un vekalet bahsinin sonunda ifade ettiği fakat matbu nüshada yer almayıp bazı yazma nüshalarda bulunan "üzüntü ve bezginlik yeri olan o hapisaneden çıkmış ve artık tamamen serbest kalmayı bekleyen" sözlerinden anlaşılan safhadır. Bu safhanın geçirildiği yer, Usûlü'l-Fıkh'ın başında ifade edilen Özkent kalesinin bir zaviyesi olsa gerektir. Üçüncü safha İmam Serahsî'yi himayesine aldığı anlaşılan Emir Gün'ün evinde yaşanmıştır. Dördüncü ve son safhanın ise yine Özkent kalesinde geçirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İmam Serahsî'nin bu son

³⁶⁹ Tuğ, s. 48.

³⁷⁰ Kuraşî, III, 78-79.

³⁷¹ Mebisût, XII, 108.

³⁷² Tuğ, s. 48.

³⁷³ Mebisût, IV, 192.

³⁷⁴ Tuğ, s. 44.

safhada zindanda değil, ikinci safhanın yaşandığı zaviyede kalmış olması muhtemeldir. Bu safhaların sebebi, o sırada birbiri ardına değiştiği iddia edilen üç hükümdar ile alakalı olsa gerektir. Her yeni hükümdar kendisini daha iyi muameleye layık görmüş olabilir. Dolayısıyla mahkûmiyet sürecinde tedrici bir iyileşme görülmektedir.³⁷⁵

Şerhü's-Siyerî'l-Kebîr'in bazı yazma nüshalarında şu hâtime bulunmaktadır: "İmlâsı Özkent'te 1 Zilka'de 479'da Emir Gün lakaplı, sabırlı ve zeki Şeyh'in yani Ebû Ali el-Hüseyn b. Ebî'l-Kâsım'ın evinde başladı. Bu imla 'Emân' bahsine kadar devam etti. Sonra bize Özkent hisarında yazmamız emri verildi; buradaki kalış da şurût bahsine kadardır. Hapisten çıkarılma 20 Rebîu'l-Evvel 480'de gerçekleşti."³⁷⁶

Bütün bunlara göre, Serahsî'nin ilk önce hisarın bir kuyusuna atılmış olması, sonra kendisine ders okutma imkânının verilmesi, daha sonra Usûlü'l-Fık'h'ının önsözünde zikredilen hisarın bir zaviyesine nakledilmesi, sonra yüksek bir memurun (Emîr Gün) evinde gözetim altında tutulması, sonra da hisara nakledilmesi ve nihayet serbest bırakılması söz konusudur.³⁷⁷

Hamidullah'a göre "Özkent'teki zâbit ve askerler muhakkak hükümetlerine sadık idiler; fakat vaktini sızlanmadan, şikayet etmeden, ibadet içinde geçirdiğini gördükleri meşhur âlim için gittikçe artan bir saygı duymamaları mümkün değildi. İhtimal ona verilen zâhit lakâbının telkin ettiği gibi, gündüzleri oruç tutuyor ve geceleri uzun nafilâ namazlar kılıyordu. İlk sarsıntı geçince ve yakın bir zamanda kurtuluş imkânı da görünmediği anlaşıncı bir çalışma konusu bulmak gerekmişti. Bizzat kendisinin söylediği gibi İmam Muhammed'in en önemli kaynak niteliğine sahip olan el-Asl'î özetleyen bir kitap olan Mervezî'nin el-Muhtasaru'l-Kâfî'sini şerh etmeyi uzun zamandan beri arzu ediyordu. İşte şimdi bu imkân doğmuştu. Serahsî'yi teselli etmeye çalışan bazı dostlarının telkinleri de bu sürece olumlu katkı sağladı. Böylece imla yoluyla telif süreci başlamış oldu."³⁷⁸

İmam Serahsî'nin hapiste kaldığı süre içinde en meşhur eseri olan el-Mebsût'un dışında İmam Muhammed'in Ziyâdât, Ziyâdâtü'z-Ziyâdât, el-Câmiu's-Sağîr, el-Câmiu'l-Kebîr adlı eserlerinin şerhleri de imla suretiyle vücuda getirilmiştir. Bunların dışında İmam

³⁷⁵ Schacht, s. 11; Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XXXIX; Tuğ, s. 48-49.

³⁷⁶ Hamidullah, *Serahsî*, X, 506.

³⁷⁷ Hamidullah, *Serahsî*, X, 506.

³⁷⁸ Hamidullah, *Serahsî*, X, 505.

Muhammed'in eserleri üzerindeki şerhlerin esaslarını izah etmek üzere Usulü'l-Fıkh'ı yazdırmıştır. Hapishane yıllarının son dönemlerinde es-Siyerü'l-Kebîr'in şerhini yazdırmaya başlamış, "Şurût" bölümüne geldiğinde serbest bırakılmıştır. Eserin tamamı 1408 sayfa olup bunun 328 sayfası hapisten çıktıktan sonra Mergînân'da on günde bitirilmiştir.³⁷⁹

Mebisû't'un farklı nüsha ve ciltlerinde çelişkili tarihler görülmektedir. Meselâ bir nüshasının son cildinde 479 tarihi vardır. Öte yandan Mebisû't'un sekizinci cildinin 80. sayfasında hapis hayatının ikinci yılında olduğundan söz etmektedir.³⁸⁰ Öte yandan Usûl ve Siyer-i Kebîr Şerhinin "şurût" bölümüne kadar olan kısmı yedi ayda tamamlanmıştır. Bunların toplamı yaklaşık 2000 sayfadır. Bu süre ve sayfa sayısı ile bir ortalama yapmak güçtür. Ancak Mebisû't yedi yılda bitirilmiş olabilir. Geri kalan dönemde de diğer kitaplar yazılmış olsa gerektir.³⁸¹ Ancak eserlerin biri bittikten sonra diğerinin mi başlatıldığı yoksa aynı süre içinde farklı farklı çalışmalar mı yapıldığı belli değildir. Ayrıca yine Mebisû't'un 27.cildinde 466 h. tarihi vardır ki bu çalışmalarının başlangıcını da gösterebilir. Çünkü hem sekizinci ciltte hapishane hayatının ikinci yılı olması hem de yine aynı tarihlere gelen 466 yılında 27. cilde gelinmiş olması hemen hemen imkânsızdır. Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr'in sonunda belirttiğine göre 20 Rebiulevvel 480'de hapisten çıkarılmıştır. Serahsî, el-Mebisû't'u bitirdikten sonra bir yıl daha hapiste kalmıştır. El-Mebisû't'un 30. cildinin farklı nüshalarında 477 ve 479 tarihleri açıkça zikredilmektedir. Usûl-ü fıkhın önsözünde imlâyâ 479 yılının Şevvâl ayının sonunda başladığı ifade edilir.³⁸² Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr'in imlasına da 479'da başlanmıştır. Hapisten kurtulması 20 Rebiulevvel 480 Cuma, Özkent'ten ayrılması Rebiulevvel'in sonu Pazar günüdür. Mergînân'a varış 10 Rebiulâhir Çarşamba; imlâyâ tamamlamak için çalışmaların başlaması 24 Rebiulâhir Çarşamba; Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr'in tamamlanması 3 Cemaziyelevvel Cuma günüdür. Buna göre ilim için bu kadar "mes'ûd" hale gelen mahpusluk 15 yıl kadar devam etmiştir. Bu tespit başka olaylarla da desteklenmektedir.³⁸³

H. İmam Serahsî'nin Serbest Bırakılışı ve Vefatı

³⁷⁹ Leknevî, s. 158; Hamidullah, *Serahsî*, X, 505.

³⁸⁰ Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XL (Elimizdeki mevcut Beyrut baskısında sözü edilen yerlerde tarihle ilgili herhangi bir kayda rastlayamadık).

³⁸¹ Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XLI-XLII.

³⁸² Bkz. Serahsî, *Usûl*, I, 9.

³⁸³ Hamidullah, *Serahsî*, X, 506.

Menâzir Ahsen Gilânî'ye göre Serahsî'nin serbest bırakılmasında Sultan Melikşah etkili olmuştur. Ahmed b. Hıdır Han'ın ulema ile sık sık anlaşmazlığa düşmesi sonucunda ve hatta kâdilkudât Ahmed b. Süleyman el-Kâsânî'nin öldürülmesi üzerine ulema Melikşah'tan yardım istemiştir. Ancak Melikşah Buhâra'yı 482/1089 tarihinde almıştır. Semerkant'ta uzun süre kaldıktan sonra Özkent'e geçmiş, 483 /1090 yılında da Özkent alınmıştır. Oysa Serahsî fetihten üç yıl önce 30 Rebiulevvel 480/1087 pazartesi günü Özkent'ten ayrılmıştır. Dolayısıyla serbest bırakılışında Melikşah'ın etkili olduğuna şüpheyile bakmak gerekir.³⁸⁴

İmam Serahsî Özkent'ten ayrıldıktan on gün sonra 10 Rebiulâhir 480'de yapılan davet üzerine Mergînân (Mergilan)da fakih Seyfuddîn Ebû İbrahim İshak b. İsmail'in evine geldiğini ve Şerhü's-Siyerî'l-Kebîr'in imlâsının geri kalan kısmını bu şahsın evinde tamamladığını bizzat kendisi ifade etmektedir.³⁸⁵ Ancak biyografik eserlerde "hapisten çıktıktan sonra davet üzerine Fergana'ya gittiği orada Emir Hasan'ın evinde misafir olduğu, öğrencileriyle yürüttükleri telif faaliyetlerini bir süre daha burada yürüttüğü ve Mergilan'da öldüğü"³⁸⁶ ifadeleri yer almaktadır. Hamidullah'a göre, Emir Hasan'ın Mergînân valisinin adı olması ve meşhur cariyeler hadisesinin bununla ilgili bulunması mümkündür.³⁸⁷ Bu durumda Serahsî'nin önce Seyfuddîn Ebû İbrahim İshak b. İsmail'in evinde, ümmüveledlerin evlendirilmeleriyle ilgili fetva olayından sonra Emir Hasan'ın kendisine tahsis ettiği yerde kalmış olması mümkündür.

Mergînân'da (Mergilân) vefat eden Serahsî'nin ölüm tarihi hakkında farklı görüşler vardır. Kimi 483³⁸⁸ senesinde vefat ettiğini söylerken, kimi 486³⁸⁹ senesinde, kimi de 490³⁹⁰ ya da 500³⁹¹ yılı

³⁸⁴ Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XL.

³⁸⁵ Hamidullah, *Serahsî*, X, 504; Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XLIII.

³⁸⁶ İbn Kutlubuğa, s. 53; Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 75-76; Leknevî, s. 158; Zirikli, VI, 208.

³⁸⁷ Hamidullah, *Serahsî*, X, 504-505.

³⁸⁸ Kâtib Çelebi, I, 112, II, 1580, 1628; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediiyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Muellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, el-Matbaatu'l-Behiyye, İstanbul 1955, II, 76; Zirikli, VI, 208.

³⁸⁹ Kâtib Çelebi, II, 1014.

³⁹⁰ Kuraşî, III, 82; Kâtib Çelebi, II, 963; Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 76; Kehhâle, VIII, 239.

³⁹¹ Kâtib Çelebi, II, 1079; İbn Kutlubuğa, s. 52. Görüldüğü gibi Kâtib Çelebi eserinin farklı yerlerinde farklı tarihler vermektedir. Hatta II, 1414'te ölüm tarihi olarak 544 yılını göstermektedir. Bu da Serahsî'nin ölüm tarihindeki ihtilâfin bir başka göstergesi olsa gerektir.

civarında vefat ettiğini söylemektedir.³⁹² Leknevî, Mukaddimetü'l-Hidaye adlı eserinde Serahsî'nin 494 yılının Cemaziyelevvel ayında vefat ettiğini öne sürerken,³⁹³ Hamidullah 483 (1090) yılında vefat ettiğini kabul etmektedir.³⁹⁴

İ. İmam Serahsî'nin Öğrencileri

İçinde bulunduğu son derece zor şartlara rağmen İmam Serahsî Hanefî fıkında meşhur olmuş birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bunların sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte en meşhur olanları şunlardır:

1- Cemalüddin Ebu'n-Nasr Ahmed b. Rüknüddin Muhammed b. Ali b. Abdurrahman b. İshak el-İmâdî el-Fethâbâzî et-Tercümânî (Mes'ûd b. el-Hasenî'l-Kâşânî).³⁹⁵ 493 / 1100'de vefat eden bu fakihin Gururü's-Şürût ve Dürerü'l-Sümût adlı bir eseri bulunmaktadır. Eser İstanbul kütüphanelerinden Kılıç Ali Paşa nr. 480, Yeni Cami, nr. 515 ve 516, Kara Mustafa Paşa, nr. 239, Esad Efendi, nr. 722, Ayasofya, nr. 1040, Şehit Ali Paşa, nr. 920 ve Topkapı Sarayı, nr. 1033'de el yazması nüshaları mevcuttur.³⁹⁶

2- Ebu Bekr, Muhammed b. İbrahim b. Enûş b. İbrahim el-Hasirî el-Buharî. 500 / 1106 yılında Buhâra'da vefat etmiştir.³⁹⁷ Hanefî fıkının temel furû kaynaklarından biri olarak kabul edilen el-Hâvî fi'l-Fıkh adlı eseri vardır. Bu eserin bir nüshası İskenderiye Kütüphanesi, Hanefî fıkı nr. 22'de diğeri ise Kılıç Ali Paşa Kütüphanesi nr. 2484'de kayıtlıdır.³⁹⁸ Serahsî'nin Şerhü's-Siyerî'l-Kebir'ini nakleden de Hasirî'dir.³⁹⁹

3- Şeyhu'l-İslâm Mahmud b. Abdi'l-Azîz el-Özcendî.⁴⁰⁰ Bu fakih, meşhûr Kâdihân'ın dedesidir.⁴⁰¹

³⁹² Leknevî, s. 158; Kehhâle, VIII, 239, 267-268.

³⁹³ Hamidullah, *Serahsî*, X, 503.

³⁹⁴ Hamidullah, *Sarakhsî*, I, XXXII.

³⁹⁵ el-Mîs, s. 7.

³⁹⁶ Sarıtoprak, s. 7 (Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, I, 95; Brokelman, VI, 290-292'den naklen).

³⁹⁷ Kuraşî, III, 8, 81; İbn Kutlubağa, s. 52.

³⁹⁸ Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 76; Kehhâle, VIII, 193; Sarıtoprak, s. 7 (*el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, s. 3, 78, 82'den naklen).

³⁹⁹ Hamidullah, *Serahsî*, X, 507.

⁴⁰⁰ Leknevî, s. 158. Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye* adlı eserinin incelemiş olduğumuz nüshasında Serahsî'nin öğrencileri arasında Kâdî'l-Kudât Ebû Bekr, Mahmûd b. Abdilhamid eş-Şuaybî el-Bozcendî'den söz etmektedir. Bu şahsın Mahmud b. Abdilazîz el-Özcendî olması kuvvetle

4- Burhânü'l-Eimme Abdü'l-Azîz b. Ömer b. Mâze.⁴⁰² Buhara'nın meşhur fakihleri arasında yer alan bu zat 536'da şehit edilmiştir.⁴⁰³ "Şerhü Edebi'l-Kâdi li'l-Hassâf" adlı bir eser kendisine nispet edilmektedir.⁴⁰⁴

5- Ruknüddin el-Hatib Mes'ud b. el-Huseyn b. el-Hasen b. Muhammed b. İbrahim el-Keştânî (Küşânî)⁴⁰⁵ 520 yılında vefat etmiştir.⁴⁰⁶

6- Ebû Hafsi's-Sağır Ömer b. Habîb b. Lemkî ez-Zenderâ(n)meşi.⁴⁰⁷ Hidaye adlı meşhur Hanefî fıkıh kitabı müellifi Mergînânî'nin annesinin babası olan bu İmam kadılık da yapmıştır. Fıkıh ve Hilâf ilminde önemli bir isim olarak kabul edilmektedir. Mergînânî'nin de bizzat dedesinden hilaf ve şiirle ilgili bazı dersler aldığı nakledilmektedir.⁴⁰⁸

7- Osman b. Ali b. Muhammed b. Ali Ebû Amr el-Beykendiyyil-Buhârî (465-552).⁴⁰⁹ Kendisi Buhâra'da yaşamış olup babasının Beykent'li olduğu öne sürülmektedir.⁴¹⁰ Beykendi Serahsî'nin son öğrencisi olmuştur.⁴¹¹ Hidâye sahibi Mergînânî'nin de hocalarından birisi olduğu ifade edilmektedir.⁴¹²

II. İMAM SERAHSÎ'NİN ESERLERİ

1. el-Mebsût. IV. yüzyıl Mâveraünnehir Hanefî çevresinin önemli şahsiyetlerinden biri olan el-Hâkimü's-Şehid (ö. 334/945), öğrenimde kolaylık sağlamak amacıyla Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin temel eserlerini özetleyip "el-Kâfî" adlı eserini kaleme almış, Serahsî de yaklaşık 150 yıl sonra el-Muhtasarü'l-Kâfî olarak da anılan bu kitabı esas alıp Hanefî literatürünün en önemli eserlerinden biri kabul edilen el-Mebsût'u meydana getirmiştir. El-

muhtemeldir. Nitekim eserin muhakkiki Bozcend diye bir yerin nerede olduğunu belirleyemediğini ifade etmektedir. Bkz. Kuraşî, III, 451.

⁴⁰¹ Kuraşî, I, 125.

⁴⁰² Kuraşî, I, 125.

⁴⁰³ Kâtib Çelebî, I, 46; Leknevî, s. 158.

⁴⁰⁴ Kâtib Çelebî, I, 46.

⁴⁰⁵ Kuraşî, III, 465. Hamidullah bu ismi Kâsânî olarak zikretmiştir. Bkz. Hamidullah, Serahsî, X, 507.

⁴⁰⁶ Leknevî, s. 158.

⁴⁰⁷ Kuraşî, II, 643-644, III, 81.

⁴⁰⁸ Kuraşî, II, 644; Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 76.

⁴⁰⁹ Kuraşî, III, 81; Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 76.

⁴¹⁰ Kuraşî, II, 520.

⁴¹¹ Kuraşî, II, 520; Leknevî, s. 158.

⁴¹² Kuraşî, II, 521.

Mebsût incelendiğinde bunun el-Kâfi'nin bir şerhi olmaktan ziyade, el-Kâfi de göz önünde bulundurularak ancak ondan bağımsız sayılabilecek bir eser olduğu görülür. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Serahsi'nin bu eserini Özkent'te hapiste bulunduğu sırada herhangi bir kitaba bakmaksızın ezberinden yazdığını kabul edilmektedir.⁴¹³

Serahsi'nin Mâveraünnehir Hanefî çevresini temsil eden merkezî şahsiyetlerden biri olması, el-Mebsût'un Hanefî literatüründe çok önemli bir yer tutmasında etkili olmuştur. Zira V. yüzyıl Mâveraünnehir Hanefiliği, mezhebin yayıldığı coğrafyalar arasında geç dönem (müteahhirün) Hanefî fıkıh kültürünü en çok etkileyen ve bu kültürün ana damarını teşkil eden çevre olmuştur.⁴¹⁴

el-Mebsût ilk kez 1324-1331 yılları arasında Kahire'de 30 cilt ve 10 mücellled olarak basılmıştır. Bu baskı esas alınarak daha sonra 10 ve 15 mücellled olarak ofset halinde baskıları tekrarlanmıştır.

2. Şerhu's-Siyer el-Kebîr.⁴¹⁵ Serahsi'nin hapiste iken yazdırmış olduğu eserlerinde birisi de budur.⁴¹⁶ Siyer-i Kebîr Şerhi'nin yazılmasına 1 Zülka'de 479 pazartesi günü (Şubat 1087) Emir Gün'ün (Ebû Ali el-Hüseyn b. Ebu'l-Kasım) evinde pazartesi günü hapis hayatının son günlerinde başlanmış ve orada Kitâbü'l-Emân'a kadar yazılmış, sonra İmam Serahsi yeniden Özkent kalesine alınmış ve burada da Şurût bölümüne kadar yazılmıştır. Bu arada 20 Rebîulevvel 480 Cuma günü (Haziran 1087) serbest bırakılması üzerine Merginân'a giden Serahsi, İmam Seyfuddîn'in evinde kaldığı sırada 24 Rebîulâhîr'de Şurût bölümünü yazmaya başlamış ve 3 Cemaziyelevvel 480 Cuma günü (Ağustos 1087) eserini tamamlamıştır.⁴¹⁷

1335-1336'da Haydarâbâd-Dekken'de 4 cilt olarak, Kahire'de 1971-1972'de 5 cilt olarak basılmıştır. Eser Muhammed Münib Ayıntâbî tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmiş ve 1241'de basılmıştır.⁴¹⁸ Eserin günümüz Türkçesine çevirisi ise M. Sait Şimşek

⁴¹³ Kâtib Çelebî, II, 1580; İbn Kutlubuğa, s. 52; Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 75; Leknevî, s. 158; Zirikli, VI, 208; Eyyûp Said Kaya, "el-Mebsut", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık, Ankara 2003, XXVIII, 214.

⁴¹⁴ Kaya, XXVIII, 215.

⁴¹⁵ Kâtib Çelebî, II, 1014; İbn Kutlubuğa, s. 53; Leknevî, s. 158; Zirikli, VI, 208.

⁴¹⁶ Taşköprizâde, *Tabakât*, s. 75.

⁴¹⁷ Hamidullah, *Sarakhsi*, I, XLIII.

⁴¹⁸ Eserin Türkçe tercümesi hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Tayyib Okıç, "Şemsü'l-Eimme es-Serahsi'nin 'Şerhü's-Siyer-i Kebîr'inin

ve İbrahim Sarmış tarafından yapılmış olup İslâm Devletler Hukuku adı altında 1980 yılında basılmıştır. Muhammed Hamidullah tarafından da Fransızcaya çevrilerek Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 5 cilt halinde 1989 yılında basılmıştır.

3. Usûl.⁴¹⁹ İmam Serahsî bu eserini de Özkent'de mahpus iken yazdırmıştır. Fukahâ metoduna göre yazılmış bulunan bu eser matbu olup Ebu'l-Vefâ el-Efgânî tarafından tahkik edilmiştir. Eser "Şeyh, büyük imam, zâhid, Şemsüleimme, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, 479 yılı Şevval ayının sonu, Cumartesi günü, Özkent kalesinin bir zaviyesinde yazdırmakta" şeklinde başlamaktadır.⁴²⁰

Eserin asıl adı Temhîdû'l-Fusûl fi'l-Usûl'dür. Nitekim Serahsî, Şerhu Siyeri'l-Kebîr adlı eserinde bunu açıkça ifade etmiştir.⁴²¹ Eserin Medresetü'l-Osmaniyye nüshasında "Bülûğu's-Sûl fi'l-Usûl" kaydı varsa da Ebu'l-Vefa el-Efgânî "Temhîdû'l-Fusûl fi'l-Usûl"ün daha doğru olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte kitap, asırlar boyunca "Usûlü's-Serahsî" olarak anılmış ve bu şekilde meşhur olmuştur.⁴²² İlk kez Haydarâbâd-ü'd-Dekken ve Kahire'de 1372'de 2 cilt olarak basılmıştır.

4. en-Nüket, Şerhu Ziyâdâtî'z-Ziyâdât.⁴²³ Hapishanedeyken yazdırılmış olan eserlerden⁴²⁴ bir diğeri olan bu çalışma Ebu'l-Vefâ tarafından 1378 Hicrî yılında Haydarâbâd-Dekken'de neşredilmiştir.

5. Sıfatu Eşrâtî's-Sâa' ve Makâmâtü'l-Kıyâme. Zeki Sarıtoprak tarafından tahkik edilmiş ve Dâru'l-Kelime't-Tayyib tarafından Kahire'de 1414/1993'de basılmıştır. Bu eser Serahsî'nin öğrencilik yıllarında hocası Şemsü'l-Eimme el-Halvânî tarafından kendisine

Türkçe Tercemesi ve Mütercim Mehmed Münib Ayıntabi'nin Diğer Eserleri", 900. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu Şemsu'l-E'imme es-Serahsî Armağanı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965 s. 27-42.

⁴¹⁹ İbn Kutlubuğa, s. 53; Leknevî, s. 158; İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76; Zirikli, VI, 208.

⁴²⁰ Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Thk. Ebu'l-Vefa el-Efgânî), Dâru Kahraman li'n-Neşr ve't-Tevzî, İstanbul 1984, I, 9.

⁴²¹ Bkz. Serahsî, *Şerhu Kitabî's-Siyerî'l-Kebîr* (Thk. Abdullah Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, V, 229.

⁴²² Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, I, 4.

⁴²³ Kâtib Çelebi II, 963; İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76.

⁴²⁴ Tuğ, s. 43. Hamidullah'a göre eserin yazılması İmam Seyfüddîn'in evinde tamamlanmıştır. Bkz. Hamidullah, Sarakhsî, I, XXXIV.

yazdırılmış, Serahsî de kitap haline gelmesi için gerekli düzenlemelerde bulunmuştur.⁴²⁵

6. Şerhu'l-Câmii'l-Kebîr, Kahire'de Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de Hanefî Fıkhî nr.107'de kayıtlıdır.⁴²⁶

7. Şerhu Muhtasar et-Tahavî. Kâtib Çelebî eserin beş cüz olduğunu belirtmektedir.⁴²⁷

8. Şerhu'l-Câmii's-Sağîr. İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin el-Câmiu's-Sağîr adlı eserinin şerhi olup İmam Serahsî'ye göre bu kitap 1532 fikhî meseleyi içermektedir.⁴²⁸ Bu eser de hapisane döneminde yazdırılmış olup, bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde mevcuttur (Bağdatlı Vehbi, nr. 565).⁴²⁹

9. Şerhu'z-Ziyâdât⁴³⁰

10. Şerhu Kitâbi'n-Nafakât li'l-İmam Ebû Bekr Ahmed b. Ömer el-Hassâf (ö. 261)⁴³¹

11. Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Hassâf (ö. 261).⁴³²

12. el-Fevâidü'l-Fıkhıyye⁴³³

13. el-Emâlî fi'l-Fıkh⁴³⁴

14. el-Muhîd. 10 mücellet olduğu rivayet edilmektedir.⁴³⁵ Serahsî bu eserini önce uzunca yazıp sonra kısaltarak özetlediğini belirtmektedir. Fıkhın bütün meselelerini kaynaklarıyla ve

⁴²⁵ Serahsî bu eserini hocasının kendisine yazdığını bizzat ifade etmektedir. Bkz. *Sıfatü Eşrâtî's-Sâa*, s. 17.

⁴²⁶ Kâtib Çelebî, I, 568; İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76; Zirikli, VI, 8; Kehhâle, VIII, 268.

⁴²⁷ Kâtib Çelebî, II, 1628; İbn Kutlubuğa, s. 53; Leknevî, s. 159; İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76; Zirikli, VI, 8. Sarıtoprak, s. 10. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Zahid el-Kevserî'nin bu eserin bir bölümünü gördüğünü söylediğini nakletmektedir. Bkz. Efgânî, I, 6'da 2 numaralı dipnot.

⁴²⁸ İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76; Sarıtoprak, s. 9.

⁴²⁹ Tuğ, s. 43, 64.

⁴³⁰ Efgânî, I, 7. Salih Tuğ, bu eseri, Serahsî'nin Ölümünün 900. yılı münasebetiyle yapılan çalışmalar sebebiyle Süleymaniye kütüphanesinde bulundukları sırada Muhammed Hamidullah ile birlikte hoş bir tesadüfle ele geçirdiklerini ifade etmektedir. Bkz. Tuğ, s. 43.

⁴³¹ Efgânî, I, 8.

⁴³² Kâtib Çelebî, I, 46; Efgânî, I, 8. İsmail Paşa'ya göre Serahsî'nin Şerhu Edebi'l-Kâdî li Ebî Yûsuf diye bir eseri vardır. Bkz. İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76.

⁴³³ Efgânî, I, 8.

⁴³⁴ İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76.

⁴³⁵ Kâtib Çelebî, II, 1620; İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76.

amaçlarıyla birlikte ele aldığı kitabın her babına İmam Muhammed'in el-Mebsût adlı eserinin meseleleriyle başladığını, peşinden en-Nevâdir'in meselerini ele aldığını, sonra el-Câmi' adlı eserlerini göz önünde tuttuğunu, ez-Ziyâdât'ın meselelerini ele almak suretiyle de sonlandıldığını ifade etmektedir. Bütün kitapların meselelerini içerdiği için de el-Muhît adını verdiğini söylemektedir. Kâtib Çelebi eserin "Mecd ve Celâl sahibi Allah'a hamd olsun" ibaresiyle başladığını da belirtmektedir.⁴³⁶

15. Şerhu Kitâbi'l-Kesb li's-Şeybânî.⁴³⁷

16. Kitâbu'l-Hayz⁴³⁸

17. Kitâbu'l-Hiyel li'l-Hassâf⁴³⁹

Kaynaklarda inceleyebildiğimiz kadarıyla bu kadar eser İmam Serahsî'ye nisbet edilmektedir. Ancak bizzat bunların tamamını görüp inceleme şansımız olmamıştır. Bunların hepsinin Serahsî'ye ait olması mümkün olduğu gibi, bazı eserlerin parçalanarak müstakil hale getirilmiş olması da muhtemeldir.

⁴³⁶ Kâtib Çelebi, II, 1620.

⁴³⁷ Kâtib Çelebi, II, 1452; İbn Kutlubuğa, s. 53; İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76. Efgânî bu eserin Mebsût'un son cüzünde mevcut olduğunu, dolayısıyla sonraki dönemlerde bazı ilim adamlarının bu eseri, önemine binaen daha kullanışlı hale getirmek adına ayrıca ortaya koymuş olabileceklerini öne sürmektedir. Ayrıca eserin Medine-i Münevvere'de Şeyhu'l-İslâm Ârif Hikmet kütüphanesinde bulunduğunu da söylemektedir. Bkz. Efgânî, I, 7.

⁴³⁸ Kâtib Çelebi, II, 1414. Hamidullah'a göre gerek bu eser gerekse Kitâbü'l-Kesb el-Mebsût'un bölümlerinden başka bir şey değildir. Bkz. Hamidullah, Serahsî, X, 506.

⁴³⁹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, II, 76;